

KİTAP TANITIMI

Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu

Yrd. Doç. Dr. Canan Seyfeli

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Öğretim Üyesi

Ahmed Teymûr Paşa, **Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu**,

Çev.: Eyyüp Tanrıverdi, Ataç Yay., İstanbul, Ekim 2008, XII+74s.

Ahmed Teymûr Paşa, bu eserini “el-yezidiyye ve menşeu nihletihim” ismiyle Kahire’de, el-matbaatu’s-Selefiyye’de 1347 (1929) senesinde yayınladı. Daha sonra, aynı matbaada 1352 (1934) tarihli ikinci baskısı yapıldı.

Osmanlı toprakları içerisinde ve günümüz Türkiye’sinde birlikte yaşadığımız farklı dini-sosyal gruplardan Yezidilerle alakalı bu eserin düşünce, hatta kaynaklarının, Yezidilere dair verilerin yazar tarafından toplanma döneminin önemli bir kısmının Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda gerçekleştiğini düşündüğümüzde kendileri hakkında öteden beri tutarsız ve asılsız bilgi kirliliğinin yer aldığı bu Osmanlı-Türkiye topluluğunun tanınması ve anlaşılması yolunda önemli katkılar sunacağı muhakkak olan bu eserin çevirisi geç de olsa ilgililerine kazandırılmıştır.

Yazarın eserinde de belirtildiği gibi Yezidiler çoğunlukla Osmanlı topraklarında yaşamakta idiler. İçe kapalı bir toplum olan Yezidiler, Batılıların, özellikle seyyahlar ve misyonerlerin dikkatini çekmişlerdi. Bu dikkat Osmanlı’nın son yüzyılında daha da yoğunlaştı. Özellikle askerlik meselesinden kaynaklı olarak Osmanlı’nın da dikkati gittikçe arttı. Fakat Yezidi konulu eserler, çalışmalar yine yoğun olarak batılılar tarafından yapıldı. Aynı coğrafyada birlikte yaşayanların Yezidilere dair ilgileri akademik anlamda ancak bundan sonra başladı. Ahmed Teymûr Paşa’nın kaleme aldığı bu eser bahsi geçen anlamıyla ilkler arasında yer alır.

Türkiye’de Yezidileri tanımak ve anlamak amacıyla yapılan çalışmaların başlangıcı çok önceki tarihlere uzanmaz. Birkaç on yıl öncesinde kütüphane raflarında Türkçe yayın bulmak neredeyse imkansızdı. Son yıllarda akademik kurumlarda yapılan tez çalışmaları ya da batı dillerinden çeviriler bu önemli açığı kapatmaya katkı sağlıyor.

Ahmed Teymûr Paşa’nın bu eseri ve bu eserin çevirisi Yezidilerin ana vatanları olan coğrafyada yapılmıştır. Her şeyden önce bu eser bu yönüyle dikkate ve takdire şayandır.

Eserin ilk basımından yaklaşık yetmiş yıl sonra çevirisi yapılmıştır. Yezidilerin Ahmed Teymûr Paşa’nın ilgi alanına hayatının hangi safhasında girdiğini belirlemek zordur, ancak batılıların Yezidilere dikkat kesilmeleri ve eserler kaleme almaları, süreli yayınlarda dizi makaleler neşretmeleri sonrasında konuyu ele aldığını söyleyebiliriz. Önce el-Muktetaf dergisinde neşrettiği çalışmasını genişleterek kitap olarak basımını sağlamıştır.

Ahmed Teymûr Paşa’nın eserini genel çerçevesiyle değerlendirdiğimizde Yezidilerle ilgili kendi döneminin çalışmalarını takip ettiği görürüz. Arap dergisi olarak nitelendirdiği bu çalışmalar Osmanlı toprakları dahilinde neşredilen süreli yayınlara ve batılı araştırmacıların bu yayınlardaki Yezidi konulu makaleleridir. Yezidilerin kapalı bir toplum olduğunu vurgulayan yazar bundan kaynaklı olarak da haklarındaki bilgilerin yanlışlığı ve tutarsızlığı, dolayısıyla bilgi kirliliğini kaldırmayı hedefleyen bir çalışma yapmasını doğurmuştur. Kendisinin belirlemiş olduğu Yezidilerle ilgili belirsiz noktalar ve Yezidiliğin doğuşu aydınlatmak istediği hedefi olmuştur. Hedefine ulaşmada klasik Arap kaynaklarını kullanmıştır. Dolayısıyla eser, döneminin bakış açısı, yaklaşım biçimi ve metodu hakkında günümüz araştırmacılarına önemli bir veri oluşturmaktadır. Bunun yanında klasik metinlerin konuyla ilgili kaynaklık değerini ortaya koyarken yazar adı, eser adı ve yer yer metinlerden alıntılarla bibliyografik malzeme sunmuştur.

Ahmed Teymûr Paşa, Yezidilerle ilgili belirsiz noktaların Yezidiliğin doğuşu, Yezidilik inancının aslı, bu inancın değişim başlangıcı, inancın doğuşu sonrasında meydana gelen değişimler, yapılan ilaveler ve çıkarmalar, Yezidilerin Yezid ve şeytan ile ilgili inançlarının doğuşu olduğunu düşünmüştür. Eserinde de bu noktalara açıklık getirmeyi amaçlamıştır. Eserin önemli bir farkı da yazarın asıl konunun dışında, ama konuyla ilgisiz de olmadığını düşündüğü Adevî Zaviyesi yerinde inceleyerek esere dahil etmesidir.

Eser, çevirenin sunuşu, yazarın önsözü, on iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Sunuştta, Ahmed Teymûr Paşa’nın ve bu eserinin bir değerlendirmesi yapılmıştır. Yöntem ve yaklaşım biçimi bakımından eserin kıymetine vakıf ve aynı yetkinlikte bir değerlendirmedir.

Yazar önsözünde, amacını, konuyu ve sınırlarını ifade ederken işlenecek hususlara da değinmiştir.

“Yezidiler” başlığı altında birinci bölümde yazar, Yezidilerin kimler olduğuna dair yapılan, dergilerde yayınlanan çalışmaların birbirlerinden farklı, yani çelişik bilgiler verdiklerine değinilmiş. Kapalı bir toplum olmalarının bu

farklılıklarda önemli bir etken olduğu vurgulanmıştır. Son zamanlarda yapılan çalışmaların bazı çelişik noktaları giderdiği, ancak Yezidiler hakkındaki, özellikle doğuşu, kurucusu ve o güne kadar geçirdiği süreçlerdeki muammanın halen devam ettiği belirtilmiştir.

İkinci bölüm, "Yezidilikte İnanç" başlığı altında ele alınmıştır. Yezidilerin kutsal kitapları olarak telakki edilen Kitâbu'l-Cilve ve Mushaf-ı Reş isimli iki kitaptan hareketle yezidi inancı hakkında bilgi verilmiştir. Kısaca bu kitapların bir tanımını mahiyetinde olan paragraflardan sonra kendi kütüphanesinde tespit etmiş olduğu bir eserden ıktibasla Yezidi inancına yer vermiştir. Bu ıktibas, hem alıntılanan eserin dönemi hem de yazarın döneminde konuya yaklaşım biçimini ortaya koyması bakımından kıymeti haizdir.

Yazar, bu kapalı topluma isim olan ve yaygın kullanımı bulunan Yezidi isminin nereden geldiğine dair fikirlerin değerlendirilmesini "Yezid" başlıklı üçüncü bölümde yapmıştır. Yezid bin Uneyse, Yezid bin Muaviye ve Yezidilere nispet eden görüşlere yer vererek Yezid bin Muaviye'ye nispeti daha kabul edilebilir bulmuştur. Ancak bunun dayanaklarının kendi vereceği bilgilerde ortaya çıkacağını belirterek bu isimlendirmenin de yaşanan Yezidi inancının oluşum sürecine dayandığına işaret edilmiştir.

İlgilerinin malumu olduğu gibi Yezidilik ve Yezidilerin kilit isimlerinin başında gelen şahsiyet Adi bin Müsâfir'dir. Bir İslam mutasavvıfı olan Adi bin Müsâfir ve bir Yezidi şeyhi olan Şeyh Adi konusunu yazar dördüncü bölümde "Şeyh Adi" başlığı altında ele almıştır. Yazarın kaynaklarını göz önüne aldığımızda Şeyh Adi'yi bir Nestûri azizi Edda'yla ilişkilendiren ve Şeyh Adi'nin makamının da bir manastırdan dönüştüğüne dair batılılarca yapılan araştırmalarda yer alan görüşü değerlendirmesi eserin kaynaklarının bir yönüne işaret etmektedir. Yazarın temel kaynakları olan klasik Arap metinlerinde ise mutasavvıf Adi bin Müsâfir'e dair bilgilerden yararlanırken Yezidi toplumunun oluşumunda bir dönüşümün yaşandığına işaret etmektedir. Böylece Yezidilerin doğuşu ve menşei meselesine yaklaşımı İslam toplumunun belli bir kesitinde meydana gelen değişimin farklı bir topluluğu oluşturduğuna işaret etmektedir. Bunu yaparken klasik metinlerin konuyla ilgili bibliyografik değerine ışık tutmaktadır. Yazarın Şeyh Adi'nin Yezidilikteki yeri hususunda ulaştığı kanaat Adi bin Müsâfir'in Yezidiliğin kaynağı ve kurucusu olduğu yönündedir. Fakat Adi bin Müsâfir'in kaynak ve kurucu olmasının topluluk anlamında olduğunu eserin sonraki bölümlerinden ve sonuçtan anlamaktayız. Dolayısıyla Adi bin Müsâfir'in kurucusu olduğu Adevi tarikatını meydana getiren topluluğun kendisinden sonra bir dönüşüm yaşadığı kanaati vardır yazarın.

Yazar, başlangıcını Adi bin Müsâfir'e bağladığı topluluğun günümüz Yezidiliğine dönüşümünü araştırmaya devam ederken sonraki bölümde, beşinci bölüm, "Şeyh Hasan" başlığı ile Yezidilerin ata şeyhlerinden Şeyh Hasan'ı konu edinmiştir. Klasik metinlerden elde edilebilen bilgilere göre Şeyh Hasan'ın Adi bin Müsâfir ailesinden olup onun halifelerinden biri olduğu ve bu topluluğun onun döneminde bozulmalar ve sapmalar yaşadığı kanaatine ulaşmıştır. Yazar yine klasik metinlerden alıntılarla Şeyh Hasan ve soyu hakkında araştırmalarını sürdürmüştür. Hem Yezidi metinlerinde hem klasik Arap kaynaklarında kendisinden bahsedilen Şeyh Hasan hakkındaki yazarın verdiği bilgiler onun Adi bin Müsâfir soyundan, kardeşi Sahr bin Müsâfir'in torunlarından olduğu ve 1246 yılında Bedreddin Lü'lü tarafından öldürüldüğü yönündedir.

Altınca bölümde ise "Şerefeddin" başlığıyla ismine Yezidi metinlerinde ulaşamadığı, ancak klasik Arap metinlerinde Adi bin Müsâfir soyundan olduğu anlaşılan Şerefeddin'in Şeyh Hasan'ın oğlu olduğu kanaatine ulaşmıştır. Eserin dönemini göz önünde bulundurduğumuzda bu gün de Yezidilerin şeyhleri arasında yer verdikleri Şeyh Şerefeddin bilgisine yakın bir kanaate varmıştır yazar.

Yazar, yedinci bölümde ise "Zeyneddin ve İzzeddin" başlığı ile aynı şecere üzerinde araştırmalarını devam ettirir. Şeyh Şerefeddin'de olduğu gibi yazar Yezidi kutsal metinlerinde bu isimlere ulaşamamıştır, ancak günümüzde bu isimlerin Yezidiler için kıymeti bilinmektedir. Yazar, yine klasik Arap kaynaklarından hareketle önce Zeyneddin üzerinde durmuş, onun Şeyh Hasan'ın torunlarından olup XIII. Yüzyılın son yıllarında (1297) vefat ettiğine dair bilgilere ulaşmıştır. Yazarın İzzeddin ile ilgili kanaati ise onun Zeyneddin'in oğlu olduğu yönündedir. Klasik kaynaklardan alıntıldığı bilgilerdeki çelişkileri aktarmakla beraber Yezidileri dair bilgilerle karşılaştırmasını yaparak, analiz ederek Adi bin Müsâfir'in kardeşi Sahr'ın soyundan olduğu kanaatini ifade etmiştir. İzzeddin'in 1330 ya da 1332 yılında tutuklanarak hapsedildiğine dair haberleri nakletmiştir.

Ahmed Teymür Paşa'nın Adi bin Müsâfir ve onun soyuna dair verdiği bilgileri yaklaşık olarak 1161-1330 tarihleri arasında kapsamaktadır. Şeyh Hasan'ın vefat ettiği 1246 yılına kadarki klasik Arap kaynaklarına dayanan bilgiler Adi bin Müsâfir'in Yezidilerle ilişkisinde açık veriler ortaya koymuyor, yazarın kanaatinin de bir İslam mutasavvıfı olduğu ve Yezidiliğin onun dışında, onun oluşmasının müsebbibi olduğu topluluğun kendisinden sonra yaşadığı dönüşümle meydana geldiği doğrultusunda olmasına neden olmuştur. Yazar, bu dönüşümün Şeyh Hasan döneminde izlerine rastlandığı kanaatinde olmakla beraber şahıslar ve olayların hem Adeviyye hem Yezidilik tarafının bulunduğu, bu nedenle de sonraki dönemlerin dikkate alınması gerektiği düşüncesini de taşımaktadır. Yazarın bahsettiği dönüşümün daha belirgin işaretleri Şeyh Hasan'ın vefat tarihi 1246 dolaylarından İzzeddin'in hapsedildiği 1330 muhtemel tarihe kadarki döneme dair klasik Arap kaynaklarına dayanan verilerde ortaya

çıkılmaktadır. Bu verilerin hepsini eserine yansıtmadığını söylemekle beraber yazar bir çok olay ve isim üzerinde durmuştur. Bu döneme dair bilgiler bahsettiğimiz iki yönlü özellikleri önceki dönemlere göre daha fazla ihtiva etmektedir. Mesela Zeyneddin ve İzzeddin'in Adi bin Müsâfir'in Bika' el azîz'deki köyü Beyt Fâr, Şam ve Kahire'de yaşadıkları olaylar, hem tarikat olan yönüne hem de Yezidilerle ilişkisine işaretleri barındırmaktadır. Aynı kanaatte olan yazar için eserin ilk yedi bölümü verileri değerlendirerek Yezidiliğin doğuşuna ve paralel verilerin Adeviyye tarikatı ile ilişkisine işaret edilen kısmı özelliğini taşıyor. Bundan sonraki beş bölümde ise artık bir nebze olsun aydınlanan meselenin iki yönü olduğu kanaati belirginleşiyor. Birinci yönünü yazar Adevî zaviyesi ve ilgili isimleri işlediği iki bölümde ele alıyor. Sonraki üç bölümde ise artık Yezidiliğin doğuşunu gün yüzüne çıkarmayı hedefliyor.

Bu doğrultuda Ahmed Teymûr Paşa, sekizinci bölümü "Adevî Zaviyesi" başlığı altında ele alıyor. Kahire'de Karafe mezarlığındaki (el-Karâfatu's-suğrâ) bu zaviyenin ismi tarihte çeşitli isimlerle anılmaktadır; Adi bin Müsâfir zaviyesi, Kadiri zaviyesi, Seydâ 'Uley Camii, Adevî zaviyesi gibi. Yazar sonuncusunu kullanmayı tercih etmiştir. İsimlerinde olduğu gibi zaviyenin oluşumu ve dönüşümü söz konusudur. Adi bin Müsâfir'in ismiyle anılmasına rağmen zaviyeye mefun en eski tarihli şahsiyet bir önceki bölümde ele alınan Şeyh Zeyneddin'dir. Onun kitabesinde 1297 ölüm tarihi olarak kayıtlıdır. Bu arada eserin Türkçe çevirisi, sayfa 41'deki 26. dipnotta Zeyneddin'in vefat tarihi hatayla 797/1394 olarak verilmiştir. Bu tarih eserin aslında 697/1297 olarak kayıtlıdır. (1352 baskısı, sayfa 47, dipnot 1) Türbedeki kitabe Şeyh Zeyneddin Yusuf'un Sahr bin Müsâfir soyundan olduğuna dair bilgileri de ihtiva etmektedir. Zaviyenin çeşitli yerlerinde, türbelerde kayıtlı bilgilerden belli bir dönem zaviyenin idaresinin Şeyh Zeyneddin, dolayısıyla Adi bin Müsâfir soyunda devam ettiği anlaşılmaktadır. Bu tarihlerin en geç kaydedileni 1336 yılını göstermektedir. Yazar, zaviyeyi tanıtırak Yezidilerle ilişkisi olduğunu düşündüğü bilgileri tartıştıktan sonra zaviyenin idaresini Mısır'a göç edip zaviyeye yerleşen Kadiriler üzerinde durmuştur. Zaviyeye Şeyh Abdulkadir Geylânî neslinden birçok eşraf ve ileri gelen mefun olunmuştur. Atalarının Dimaşk, Bağdat ve Sincar'a bağlı el-Hıyal ile ilişkilerinin olduğunu yazarın naklettiği klasik metinlerden anlıyoruz. Ahmed Teymûr Paşa Kadiri neslinden altı şahsın kaydına eserinde yer vermiştir. Bu şahısların ölüm tarihleri 840/1436-888/1483 yılları arasında değişmektedir. Yazar diğer bölümlere göre bu bölümü biraz uzatmasının nedeni olarak zaviye ile ilgili başka eserlerde ayrıntılı incelemelere rastlamamasını göstermiştir.

Ahmed Teymûr Paşa, "Adi bin Müsâfir Ailesinin Diğer Fertleri" başlıklı dokuzuncu bölümde Yezidilerin tarikat şeyhi Adi bin Müsâfir ile ilişkisini incelemeye devam etmektedir. Bu bölümde tek tek kendilerine dair bilgi verdiği yedi isimden ilk altısının kan bağı dışında Adevî tarikatı ile hepsinin ise Yezidilerle ilişkilerinin olmadığını belirtmiştir. Verdiği ilk altı ismin doğum tarihleri 777/1375-807/1404, ölüm tarihleri ise 803/1400-878/1473 yılları arasındadır. Yedinci isim ise X. Asır alimlerinden ibn Tolun tarafından Adevî sufi hırkasını bizzat kendisinin giydirdiğini naklettiği eserinde ismi geçen bir şahıstır. Bu bilgi her ne kadar Yezidilere dair bir veri içermiyorsa da Adevî tarikatının sülûkunu devam ettirdiğini ortaya koyması bakımından kıymeti haizdir.

"Yezidiliğin Doğuşu ve Gelişmesi" başlığı altında, onuncu bölümde yazar kısaca Yezidiliğin Adevî tarikatından dönüştüğünü ifade etmiştir. Bu doğrultuda ibn Teymiyye'nin er-Risâletu'l-Adeviyye isimli eserinden nakil yapmıştır. Adevî tarikatının yaşadığı dönüşümün Şeyh Hasan döneminde veya kısa bir süre önce başladığını söylemiştir. Ancak bu tarikatın Yezidilik ismiyle anılmasının ne zaman başladığını tespit edemediğini, daha sonraki dönemlerde ortaya çıkmış olması gerektiği kanaatini ifade etmiştir.

On birinci bölümde, "Yezid İnançının Doğuşu" başlığı altında yazar, tarikatındaki dönüşümle paralel bir değişimden bahsederek Adi bin Müsâfir'in Yezid bin Muaviye hakkındaki iyi niyetli, ılımlı yaklaşımının zamanla ona karşı saygı ve haddinden fazla büyütülerek Yezidilerin yedi ilahından biri haline getirildiğini ileri sürmektedir. Yine ibn Teymiyye'den alıntı yaparak, onun döneminde peygamber mesabesine çıkarıldığını ifade ederek süreç içerisindeki dönüşüme işaret etmiştir.

"Şeytan İnançının Doğuşu" başlığı ile on ikinci ve son bölümde Yezidilerin inançlarını şeytanla doğrudan ilişkilendirerek Adi bin Müsâfir'in fikirlerinin tıpkı Yezid'le olduğu gibi yakından uzaktan alakalı olmadığını söylemiştir. Ona göre Yezidilerin şeytana dair inançları tarikatın daha sonraki şeyhlerinden birisinin aşırı saygısından, sevgisinden kaynaklanmış ve zamanla bunu genişletmişlerdir. Böylece bazı tefsirlerde rivayet edildiğine göre yedinci gökte Azâzeil ismiyle anılan iblisin Yezidiler tarafından meleklerin başı olarak 'meleklerin tavusu' şeklinde anıldığını belirtmiştir.

Ahmed Teymûr Paşa, kısa ve öz bir "Sonuç" ile eserini tamamlamıştır. Sonuçta bu eseri yazma amacına ulaştığını, konunun sır perdesini araladığını ifade etmiştir.

Yazar bu kısa eseriyle metodu, yaklaşım biçimi, kaynakları, konuya vakıf olmasıyla dönemine göre hayli yetkin bir çalışma ortaya çıkarmıştır. Yezidilere ilginin son yıllarda arttığı ülkemizde özellikle Arap kaynaklarındaki verilerin değerlendirilmesi bakımından ilgililere önemli bir katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Böyle ilgililere açılım sağlayabilecek bir eserin dikkate alınarak Türkçeye kazandırılması ayrıca tebrike şayan bir husustur.